

5. Рыбаков, Б.А. Прикладное искусство и скульптура / Б.А. Рыбаков // История культуры Древней Руси. Домонгольский период. В 2-х т. Т.2.: Общественный строй и духовная культура / Под ред. Б.Д. Грекова, М.И. Артамонова. — М.-Л.: АН СССР, 1951. — 547 с. С. 399–426.
6. История искусства народов СССР. Т.1.: Искусство первобытного общества и древнейших государств на территории СССР. — М.: Наука, 1971. — 378 с.
7. Harrison, J.E. Themis. / J.E. Harrison. — Cambridge, 1927.
8. Dumitrescu, V. L'artnolithiqueenRoumanie / V. Dumitrescu. — Bucarest, 1968.
9. Окладников, А.П. К вопросу о происхождении искусства (В связи с критикой взглядов Н.Я. Марра на первобытное искусство) / А.П. Окладников // Советская Этнография. — 1952. — №2. — С. 3–22.
10. Токин, Н. Первобытное искусство и тотемизм / Н. Токин // Атеист. — 1928. — №24. С. 27 — 39.
11. Спицын, А.А. Шаманские изображения / А.А. Спицын // Западное отделение русской и славянской археологии русского археологического общества. — СПб., 1906. — Т.8. — Вып.1. С. 29–145.
12. Советский энциклопедический словарь. Гл. ред А.М. Прохоров. 4-е изд. — М.: Советская энциклопедия, 1989. — 1632 с.
13. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX — начало XX века. Весенние праздники. / Редкол.: С.А. Токарев и др. — М.: Наука, 1977. — 360 с.
14. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX — начало XX века. Зимние праздники / Отв. ред. С.А. Токарев. — М.: Наука 1973. — 352 с.
15. Календарные обычаи и обряды в странах зарубежной Европы. Конец XIX — начало XX века. Летне — осенние праздники / Редкол.: С.А. Токарев и др. — М.: Наука, 1978. — 296 с.

РОЛЯ ДЗЯЦЕЙ У АБРАДАХ І СВЯТАХ КАЛЕНДАРНАГА ЦЫКЛА НА ПАДЗВІННІ

С.У. Андрыеўская

Этнаграфія дзяцінства патрабуе даследавання разнастайных аспектаў жыцця дзяцей. Адным з іх з'яўляецца вывучэння ролі дзяцей у святых календарнага цыкла на тэрыторыі розных этнаграфічных рагіёнаў.

Прадметам разгляду дадзенага даклада з'яўляецца роля дзяцей ў абрадах і святых календарнага цыкла на Падзвінні.

Этнограф пачатку XX ст. наступным чынам апісвае святкаванне Раства Хрыстова: "На Ражство... хлопчыкі імкнуцца паісці з віншаваннямі. Письменныя, заходзячы ў хату, гавораць малітвы і віншуюць са святкам, жадаючы "эты правесці і наступнага дажджца"; неписьменныя абмяжоўваюцца віншаваннямі. За віншаванні ім даюць абаранак ці па дробнай манеце" [1, с. 39]. На Каляды сялянскія хлопчыкі варажак павоюмо: у якім баку больш зорак, там будзе больш і грыбоў [2, с. 335]. Сяляне усяляк спрабавалі дапамагчы хлопчыкам-пастушкам, верылі, што калі на першую Куццо "паспаца па сена хлопца таго, які заўсёды валы пасе, то хоць ён і забудзі валы па лету, то шукаць іх не трэба, самі прыйдуць, затым што ён прынес сена на Куццо" [2, с. 342]. Дзеці і падлеткі не павінны есці без дазволу, іначай скаціна будзе ласа ўлетку і пераборліва на пастве. У "крывыя вечары" паміж Калядамі і Вадохрышчам нельга плесці папці, каб дзеці ног не запляталі [2, с. 360]. Традыцыя не працаваць у "крывыя вечары", каб не насці шкоду дзецям захавалася ў вёсках да сучаснасці.

Удзел дзяцей у разнастайных рытуалах календарнага цыклу суадносіўся з сімволікай плоднасці, множнасці, атрымання ўраджajo. М.Я. Нікіфарoўскі апісвае натурныя звычай з удзелам дзяцей на трацыю галодную хрышчэнскую куццю перад Вадохрышчам: "Гападар бярэ міску з вараным гарохам і разам з дзецімі абыходзіць усе будыніны, прычым, спыняючыся ў кожнай з іх, сыпле дзецям у прыпылкі крыху гароху і пытае кожнага паасобку: "Ці поўна?", на што тыя адказваюць: "Поўна!" Тады гаспадар дадае: "Поўні, Божа!" Пасля вяртання ў хату дзеці лічаць атрыманыя гаршыны і па большай ці меншай іх колькасці, па велічыні і разварнасці вызначаюць хатнія і асабістыя дастаткі і нястачы" [3, с. 232].

Саракі Распаўсюджанай з'явіў сярод беларусаў Падзвіння было святкаванне "Саракоў" (свята сарака мучанікаў) з удзелам дзяцей. Лічылася, што дзеці здольны заклікаць птушак, паскорыць прыход вясны. Этнограф Раманаў угадвае ў сваіх запісах, што на Саракі ў многіх мясцінах у гэты дзень маці плякуць дзецям сорака "жаваранкаў з цеста — аржаного ці пшанічнага. Для гэтага раскатваюць цеста ў выглядзе вярoўкі, надаюць яму форму лічбы "8", а канцы падмаюць над колькамі ў выглядзе галавы і хваста. Калі такія "жаваранкі" сплякуцца, аднаго кідаюць у печ, а астатніх аддаюць дзецям і жабракам [4, с. 142]. З Саракамі звязана ўяўленне аб тым, што ў гэты дзень сарака пачынае віць сабе гнездо і прыносіць сорака пруткоў. З выраю прылятаюць сорака жаваранкаў. Хлопчыкі павінны ў гэты дзень перад усходам сонца, з заллюшчымі вачыма, не памыліўшыся, сабраць на двары сорака трэсак і высыпаць іх лад печ. Хто выканае гэта, той увесну знойдзе сорака птушыных гнездаў (ці сорака качных яек), а хто не выканае — не знойдзе ніводнага [4, с. 142]. Адметнасцю гэтага свята было тое, што маці для дзяцей пяклі адмысловае пачыненне. Вось як угадвае святкаванне ў 1-й палове XX ст. адна з рэспандэнтка: "На Саракі пяклі маленькія такія кліццачкі, "сьліжкі" звалі іх... Мы з гэтымі сліжкімі гулялі, елі, тады хадзілі на вуліцу, абменьваліся гэтымі сліжкімі... Вобшчэм, птушак звалі... Гэтыя пачынкы звалі "сьліжкі" і яшчэ звалі "жаваранкі"... Гэта ў дзецтва было, гэта ўжо ўшло..."¹⁰

Вербная нядзеля. Дзеці прымалі актыўны ўдзел у падрыхтоўцы да свята Пасхі (Вялікдня), таму Вербная нядзеля ад якой да аднаго з самых шануемых сялянамі на Падзвінні святаў заставаўся тыдзень, была для іх радасным днём. Да таго ж у гэты дзень дазвалялася паслабленне паста, што таксама радавала дзяцей. З гэтым днём на тэрыторыі Падзвіння звязана шмат традыцый і абрадаў. Напрыклад, у вёсцы Шаркаўшчына Дзісенскага павета Віленскай губерні маці ў Вербную нядзелю забараняла сваім дзецям есці да канца

¹⁰ Запісала Андрыеўская С.У. ад Паулавай Я.С., 1952 г.н., в. Заезер'е Полацкага раёна Віцебскай вобласці.

абедні (асвячэння вярбы ў царкве), пасля чаго насча яны мусілі з'есці тры пупышкі святочнай вярбы, што быццам бы абараняла іх ад ліхаманкі [5, с. 194]. Паўсюль на Падзвінні ў кан. XX ст. – пач. XXI ст. захаваўся звычай з'яўляць біць дзяцей асвечанай вярбай у Вербную надзелю, каб яны былі здаровыя.¹¹

Пасха (Вялікдзень). Этнографамі XIX – пач. XX стст. запісана значная колькасць традыцыйных вераванняў, забабонаў, звязаных з дзецьмі. Напрыклад, у Вялікі чацьвероль, якія заставаўся пасля вячэры, няслі ў царкву і асвятчалі на Пасху. Яе захоўвалі круглы год і выкарыстоўвалі для апрысквання немаўлят ад “сурочы” [4, с. 39]. Цікава, што рэшткі перакананняў аб здольнасці солі, асвечанай на Пасху, дапамагаць ад “уроку” (“суроку”) захаваліся да XX ст. У папярых запісах сустракаюцца звесткі аб левананні дзяцей асвечанай у царкве соллю.¹² На Пасху дзеці хадзілі па дамах з пажаданнямі дабрабыту для гаспадароў, за што атрымлівалі яйкі. Традыцыя дажыла да XX ст., ва ўспамінах многіх респандэнтаў гэты эпізод апісаны вельмі ярка і з падрабязнасцямі: “Пасху ў нас очынь-очынь празнавалі. Мама ў мяне веруючая была, дык валачобнікі хадзілі, пелі па дамах... а мы кагда малыя былі, асобенна нічога не пелі, а хадзілі яйца сабралі па хатах... Гаварылі, што б хазіявам даў Божа, гаварылі: “Хрыстос уваскрос!” Тады наберэш гэтых яец і качаеш у лубок, нам зрослыя рабілі такі лубок... Ну, жолаб такі, звалі “лубок”. Качаеш, качаеш тыя яйца, тады выйграеш многа, прынасеці дамоў...”¹³ Адна з інфармантак усмаінае, што “хадзілі ў валачобнае”, як ёй было каля дваццаці гадоў: “ужо мы хадзілі, піялі пад вокнамі”.¹⁴ У заходніх раёнах Падзвіння дзяцей называлі “алейнічкімі”, яны спявалі толькі святыя песні і чыталі “ванэлі”. Звычай “хадзіць за яйкам” бытаваў сярод дзяцей яшчэ 3-4 гады таму. Тут ужо дзецьмі не выконвалася ніякіх песень, яны проста віншавалі гаспадароў дома, за што і атрымлівалі ў падарунак фарбаванае яйка, кавалак святочнай “булкі”, цукеркі. На тэрыторыі Падзвіння бытаваў таксама звычай, калі бабка-павітуха на Вялікдзень адведвала сваіх “унукаў” і таксама адварала іх фарбаванымі яйкамі. Чырвоным яйкам маці гладзілі па твары ўсіх дзяцей, каб яны былі заўсёды румянымі і чырванашчокімі [6, с. 178]. Сустрэкаецца звычай мыць твар вадой куды клалі святочнае чырвонае яйка, каб быць здаровым і прыгожым.¹⁵

Тройца (Сёмуха). Па вызначэнні Л.В. Ракавай, дзіцяча-юнацкім святам можна лічыць Сёмуху (Тройцу) [1, с. 212]. Дзеці прымалі актыўны ўдзел ва ўпрыгажэнні хаты вясновай зелянінай, а ў Віцебскім павеце ў першы Дзень Святога Духа іх па традыцыі адпуджалі да абедні, пасля чаго бацькі наймаль і ім музыку і яны скакалі ў карме ўвесь дзень. Традыцыя ўпрыгожваць зелянінай хаты захаваўся да пач. XXI ст. у вёсках Падзвіння. У гэтай справе дзеці з радасцю прымаюць самы актыўны ўдзел.

Іспас. На Падзвінні лічылася, што matka, у якой памерла дзіця не мае права есці яблыкі да Спаса. Такая забарона характэрна для славян увогуле. Сярод беларусаў Падзвіння найбольш распаўсюджанай з’яўляецца забарона адносна яблык. “А на Спаса не нада яблык есці, еслі у маткі рабёнак памёр. Вот наша бабуля, каторая з намі жыла, дык яна нікагда да Спаса яблыкаў не ела, бо ў яе сын памёр у сем гадоў. Тады, кажучы, калі matka яблыка да Спаса з’есць, то Бог на Спаса дзецім на небе залатыя яблык раздаець, а гэтым дзіцёнку ўжэ не дасць. Таму matka яблыка не даліна з’ядаць да Спаса, каб ужо даў. Тады на Спаса як яблык пасвеняць у царкве, то, перш за ўсё, matka нясе на кладбішча і ложыць на магілку таму рабёнку. Бабка наша сабралася на Спаса, сабрала катомку такую і нясла туды яблык”.¹⁶ Існуюць і іншыя варыянты абмежаванняў для мацярок, што страцілі дзяцей [2, с. 166].

Купалле. На Купалле (ці на Івана, Яна) на Падзвінні былі прынята збіраць розныя лекавыя зёлкі. Збіраюць Іванушкія травы толькі малыя і старыя. Людзі ж “сярэдняга веку, ні прыначалу, ні пры канцы” і травы, сабраныя ім не маюць гаючай сілы [4, с. 208]. У гэтым працяўляецца вера ў магільны здольнасці людзей, якія знаходзіліся на межах жыцця (г.зн. у пераходным стане). Цікава, што купальскія зёлкі народная медицина Падзвіння рэкамендуе выкарыстоўваць для лячэння дзяцей ад розных хваробаў “унукаў” “суроку” і г.д. У XX ст., па словах інфарматараў, сабраныя зёлкі абавязкова асвятлялі ў царкве ці касцёле. Прымалі ўдзел дзеці ў падрыхтоўцы купальскага вогнішча, некаторых магільных абрадах.

Дзяды. У коле календарных святаў, у якіх прымалі ўдзел дзеці, варта адзначыць яшчэ памінальныя дні, у прыватнасці, Дзяды. З’яўляючыся праявамі ўшанавання продкаў роду, памінальныя ўрачыстасці наслі калектывны характар, таму дзеці ўдзельнічалі ў доглядзе могілак, агульні малітве, памінальнай трапезе. З днём Дзядоў звязвалі своеасаблівае рэдагаванне сямейнай хронікі, якая являлася “на бэльках хаты ў пачасным куце” [7, с. 168]. Акрамя непарэднага рытуальных функцый, святам Дзядоў мела і выхавальнае значэнне, так як дазваляла дзецям даведацца аб сваіх продках, усваяючы роднасны сувязі, авалоўваць этычныя нормы, садзейнічала захаванню міжкалаленных сувязей і своеасабленай трансляцыі гістарычнай памяці.

Такім чынам, аналіз этнаграфічных звестак па традыцыйнаму календару Падзвіння дазваляе меркаваць, што найбольш актыўны ўдзел дзяцей у календарных святах назіраецца на працягу першай паловы года – ад Каляд да Купалля. Гэта цалкам лагічна, паколькі павелічэнне сонечнага дня, актывізацыя вегетацыйных працэсаў, што прыпадаюць на гэты час, супадзіцца з ідэяй росту і развіцця дзяцей. У традыцыйным грамадстве беларусаў існавала перакананне, што ўдзел дзяцей у некаторых абрадах календарнага цыкла неабходны 3-а іх уласціваць уплываць на сілы і з’явы прыроды, ураджай, прылод жыццелі. Месца і роля дзяцей у гэтых абрадах была дакладна вызначана і абумоўлена іх сацыяльным статусам.

¹¹ Запісала Андрыеўская С.У. ад Якіменка Л.Я., 1932 г.н., г. Дзісна Міёрскага раёна Віцебскай вобласці.

¹² Запісала Андрыеўская С.У. ад Якіменка Л.Я., 1932 г.н.

¹³ Запісала Андрыеўская С.У. ад Паўлавай Я.С., 1952 г.н., в. Заазер’е Полацкага раёна Віцебскай вобласці.

¹⁴ Запісала Мішына В. І. ад Парцянка М.М., 1938 г.н., в. Несцераўшчына, Докшыцкі р-н Віцебскай вобласці.

¹⁵ Запісала Андрыеўская С.У. ад Якіменка Л.Я., 1932 г.н., г. Дзісна Міёрскага раёна Віцебскай вобласці.

¹⁶ Запісала Андрыеўская С.У. ад Каняпелынай Л.Е., 1931 г.н., в. Стаўцы Чашніцкага раёна Віцебскай вобласці.

Літаратура

1. Ракава, Л.В. Традыцыі сямейнага выхавання ў Беларускай вёсцы / Л.В. Ракава – Мн.: Ураджай, 2000. – 111 с.
2. Жыцця адвечны лад: беларускія народныя прыкметы і павер'і / Кніга 2. / Уклад., прадм., пераклад, бібл. У. Васілевіча / Мінск: Беларусь, 2010. – 514 с.
3. Никифоровский, Н.Я. Простонародные приметы и поверья, суеверные обряды и обычаи, легендарные сказания о лицах и местах / Н.Я. Никифоровский; предисл. и коммент. А.М. Подлипского. – Х. – Витебск: Губ. типо-лит., 1897. – 336 с.
4. Романов, Е.Р. Белорусский сборник / Е.Р. Романов. – Вып. 8: Быт белоруса. – Вильно: Б. м., 1912. – 600 с.
5. Этнологія Беларусі: традыцыйная культура насельніцтва ў гістарычнай перспектыве / Т.А. Наваградскі. – Мінск: БДУ, 2009. – 335 с.
6. Земляробчы календар: Абрады і звычаі / Уклад., класіфікацыя, сістэматызацыя матэрыялаў і камент. А.І. Гурскага; Уступ. арт. А.І. Гурскага, А.С. Ліса. – 2-е выд., выпр. - Мн.: Бел. навука, 2003. – 429 с.
7. Шаханнін. Паміні. Галашэнні / Рэд. кал.: А.С. Фядоскі (гал. рэд.) і інш.; уклад тэкстаў, уст. артык. і камент. напеваў Т.Б. Варфаламеевай. – Мн.: Навука і тэхніка, 1986. – 615 с.

СЕМАНТЫКА ТКАНЫХ ЭЛЕМЕНТАЎ НАЦЫЯНАЛЬНАГА СТРОЮ Ў РЫТУАЛАХ ПЕРАХОДУ (РЭПІЁН ГРОДЗЕНСКАГА ПАНЯМОННЯ)

Ю. А. Аляксеенка, БДУ (Мінск)

У дадзенай працы разглядаецца вестыментарны аспект рытуалаў пераходу, якія практыкаваліся аўтахтонным насельніцтвам Гродзенскага Панямоння ў той час, калі мясцовае культурнае традыцыя 1) не згубіла яшчэ сваю якасць дамінуючага спосабу ўспрыняцця чалавекам свету і свайго месца ў ім; 2) мела мнеманічны характар (сіраванасць не на стварэнне новых тэкстаў, а на ўзнаўленне ўжо дадзеных чалавеку вышэйшымі сіламі); 3) мела адпаведны мнеманічнаму характару спосаб уладкавання калектыўнай памяці і фіксавання паведамленняў, які моцна адрозніваецца ад таго, якім карыстаецца сучасны гарадскі чалавек.

Спробы захавання памяці пра культурную традыцыю, формы якой імкліва змяняюцца, непазбежна звязаныя з неабходнасцю інтэрпрэтацыі тэкстаў гэтай традыцыі (пад тэкстам разумеем усялякае паведамленне, свядома зафіксаванае ў прасторы для перадачы рэцэпенту; мяркуюцца, што тэкст паведамлення пры гэтым зразумелы для прадукцэнта і рэцэпента інфармацыі [1, с. 145]). Семіятычны аналіз тэкста традыцыйнай культуры пакліканне не зрабіць пазбаўлены ўнутраных сувязяў механічны пераклад тэкста традыцыйнай культуры на сучасны тэрміналагічны апарат, а на базе супастаўлення механізмаў/катэгорыяў традыцыйнага мыслення з механізмамі/катэгорыямі, актуальнымі для даследчыка, высвятліць паралелі між імі [2, с. 60], і прадставіць сістэму традыцыйнай культуры і мыслення не як "прымітыўную", а як самадастатковую, здольную на свой спосаб спраўляцца са складанымі кагнітыўнымі задачамі.

Крыніцамі даследавання паслужылі этнаграфічныя зборы XIX – XX ст. і звесткі, сабраныя сучаснымі даследчыкамі (В. Лабачоўская, А. Боганева, А. Лысенка і інш.: у асноўным гэта фіксацыя ўспамінай сталых людзей пра тое, якія традыцыі мелі месца даўней, то бок таксама стасуюцца да пачатку-сярэдзіны XX ст.). Спецыфіку рэгіёна ў кантэксце вывучэння рытуальных практык і ролі тканых вырабаў у іх складаюць: 1) этнакультурныя традыцыі, сфармаваныя ў працэсе ўзаемадзеяння розных этнасаў; 2) хуткая трансфармацыя строя пад ўплывам гарадской культуры і моды (пераход ад саматканнага адзення да "кулінага", якое было больш модным, але менш семантычна награваным) [3, с. 623-624]; 3) імклівая рэдукцыя строя як семіятычнай сістэмы (як у рытуале, так і па-за ім: функцыі ў пач. XX ст. з'яўляюцца да самай агульнай маркіроўкі сацыяльнага становішча і канфесійнай прыналежнасці, у XXI ст. застаецца толькі першая з іх).

Рытуал пераходу – рытуальнае падзея, якая фіксуе пазбаўленне персонай старога статуснага набору і яго сімвалаў і набывае новага [4, с. 20-21]. Такім чынам, чалавек у рытуале пераходу апынаецца на нейкі момант як бы на мяжы паміж светам сацыяльнага і прыроднага, ён пазбаўлены маркераў, што вызначаюць яго як чальца сацыяльнай прасторы, і набывае ім новага статусу вымагае ад яго і ўсёй грамады здзяйснення канкрэтных дзянняў, пакліканых сімвалічна і практычна канчаткова далучыць чалавека да свету сацыяльнага (у новым статусе) ці свету прыроднага. У дадзеным кантэксце прадметы матэрыяльнай культуры (створаныя чалавекам прадметы), якія ў традыцыйнай культуры вогуле звычайна паўстаюць як асноўныя элементы светабудовы (касмалагічныя тэксты аперуюць рэчамі як функцыянальна-службовым элементам, а працэс стварэння свету прыпадабняецца да стварэння рэчы з дапамогай іншых рэчаў [5, с. 92; 6, с. 217; 7]) і выконваюць свае магічныя функцыі аказанальна, па сваім азначэнні прадстаўляюць свет, які падпарадкоўваецца чалавеку, і адпаведна рэчы могуць выступаць медыятарам для ўплыву чалавека на светапарадак [8, с. 212, 218], асабліва ў вырашалальны момант рытуальнага часу. Падвойнасць статусу рэчаў (прыналежнасць адначасова і да свету культуры і да свету прыроды), робіць іх аптымальным медыятарам між светамі "свайго" і "чужога", аднак медыятар, як любая мяжа, задзіночвае дзве прасторы, але і раз'ядноўвае іх. Гэтая амбівалентнасць пераходзіць на найбольш агульны спосаб знавага функцыянавання рэчаў: яны выступаюць ці ў ролі пасярэдніка сувязі "свайго" і "чужога", ці ў ролі засцерагальнай мяжы ад уплыву "чужога" на "сваё"; у канкрэтных рытуалах можа акцэнтавацца адзін з гэтых аспектаў, ці яны абодва могуць выступаць на роўных [9, с. 3-10]. Пры гэтым кола значэнняў адной рэчы звычайна амаль аднолькавае ў розных рытуалах і знаходзіць сэнсавыя адпаведнікі ў іншых прадметных сферах, утвараючы ланцужок сіноніму розных канфігурацый [10, с. 71], напрыклад, "прадмет адзення – частка чалавечага цела – элемент хатняга начыння ці прыроднага асяроддзя" ("фартух – улонне – дзяжа" – з кожным з элементаў ланцужка звязаныя ўяўленні аб плодчасці).